

ՄԻՋ ԶԳԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԿՈՐՅՈՒՆ ԱԹՈՅԱՆ

ՀՊՏՀ ռեկտոր,
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ՂԱԿԻԹ ՀԱՆՎԵՐԴՅԱՆ

ՀՊՏՀ միջազգային տնտեսական հարաբերությունների
ամբիոնի դոցենտ, տնտեսագիտության դոկտոր

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Շուկայական տնտեսության արդյունավետ գործունեության կարևոր ինստիտուտների զարգացումը թերագնահատելու պայմաններում տնտեսական ազատականացումը և մասնավորեցումը միակողմանիորեն դիտարկելու համար հասարակությունը թանկ է վճարել: Տնտեսական ազատության, ժողովրդավարացման և օրենքի գերակայության խնդիրները սերտորեն փոխկապված են: Դա խոսում է հօգուտ այն բանի, որ անցումային տնտեսությամբ երկրներում մասնակի բարեփոխումներն անհնարին են:

Ինստիտուտները գնահատելիս հարկ է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքները.

1) դրանք պետք է արտացոլեն կառավարության սահմանափակումները, 2) պետք է նկատի ունենան միջավայրի մշտական կամ երկարատև միտումները, որոնք ոչ միշտ են պահպանվում:

Հայաստանի համար առաջնահերթ է դառնում երկրի մրցունակության մակարդակի բարձրացումը, և առանձնացվում է մրցակցային առավելության 5 ծն, որոնց կենսագործումը պետք է դառնա ՀՀ տնտեսության մրցունակության բարելավման անկյունաքարը:

Հիմնաբառեր. համաշխարհային տնտեսություն, ինստիտուտներ, ազատություն, ժողովրդավարություն, մրցունակություն, բարեփոխումներ

Ինստիտուցիոնալ միջավայրի և համապատասխան բարեփոխումների ազդեցության գնահատման անհրաժեշտությունը հիմք է տալիս անդրադառնալու աշխարհի տարբեր երկրների (երկրների խմբի) համար կատարված հետազոտություններին՝ պատմական միջակայքերի գնահատման միջոցով պատկերացում կազմելով համաշխարհային տնտեսության ինստիտուցիոնալ հենքի վերաբերյալ:

Համաշխարհային տնտեսության ինստիտուցիոնալ հիմքերի, այդ թվում՝ տնտեսական ազատության և ժողովրդավարության հաշվարկման, ինչպես նաև տնտեսական աճի գործում դրանց դերի վերաբերյալ տնտեսագետների կարծիքները տարբերվում են: Այնտեղ, որտեղ կանոնները խստորեն պահպանվում են, պետության իշխանությունը սահմանափակված է, իսկ տնտեսական գործակալները զբաղված են արդյունավետ ներդրումային գործունեությամբ, դիտարկվում է կայուն տնտեսական աճ: Տվյալ փոխկապվածության տարբեր տեսակետներ լայնորեն ուսումնասիրվել են ինստիտուցիոնալ տնտեսագիտության ներկայացուցիչների կողմից¹: Փորձառական տվյալները, սակայն, ոչ միշտ են նույնական արդյունքների հանգեցնում:

Տնտեսական ինստիտուտների վարկանիշները յուրաքանչյուր տարի հրապարակում են «Heritage Foundation», «Fraser Institute's» և այլ հետազոտական կենտրոններ: Ինչպես ցույց են տալիս հետազոտությունների արդյունքները, տնտեսական ազատության համաթվերը (ինդեքս) և տնտեսական զարգացման ցուցանիշները դրականորեն հարաբերակցվում են:

Այնուամենայնիվ, վերջին ժամանակներում հրապարակված համաթվերը լուրջ տարակարծություններ են առաջացնում: Ըստ բանախոսների՝ վարկանիշները սուբյեկտիվ են ու երբեմն գաղափարախոսական նպատակներով «տեղաշարժվում են», իսկ փորձառական տվյալները հաճախ ոչ համարժեք կապ են պատկերում:

Վարկանիշային գնահատականները լայնորեն օգտագործվում են տնտեսագիտական վերլուծություններում՝ այլընտրանքային հետազոտությունների բացակայության պատճառով:

Ըստ որոշ հետազոտողների՝ տպավորություն է ստեղծվում, թե ինստիտուտների և տնտեսական աճի միջև կապը դիտարկող հետազոտությունները հաճախ չափում են բոլորովին այլ մեծություններ: Այսպես՝ Polity համաթվերն ավելի քաղաքական արդյունքներ, քան քաղաքական սահմանափակումներ են արտացոլում և սեփականության իրավունքի պաշտպանության առումով վատ ցուցիչներ են համարվում: Օրինակ՝ Մաոյի ժամանակահատվածի Չինաստանն ըստ այդ համաթվի ստացել է 3 միավոր (վարկանշավորման սանդղակն ընդգրկում է -10-ից +10 միջակայքը), իսկ Պինդչեոյի ժամանակաշրջանի Չինան՝ 1²:

Ինստիտուտները գնահատելիս պետք է հասկանալ, որ անհրաժեշտ են որոշակի ժամանակ և ջանքեր, որպեսզի կիրառվող միջոցները վերածվեն նորմերի, իսկ տնտեսական գործակալները սկսեն արձագանքել դրանց:

Ինստիտուտների ցանկացած գնահատական պետք է հաշվի առնի հետևյալ հանգամանքները. 1) ինստիտուտները պետք է արտացոլեն կառա-

¹ Առավել մանրամասն տե՛ս **Меняшев Р., Яновский К., Натхов Т.**, Свобода, рейтинги и экономический рост: в поисках надежной связи. Журнал „Экономическая политика“, N4, 2013, էջ 167-172:

² Տե՛ս **Edward L. Glaeser, Rafael La Porta**, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, 2004. „Do Institutions Cause Growth?“, Journal of Economic Growth, Springer, vol. 9(3), էջ 271-303:

վարության սահմանափակումները, 2) ինստիտուտները պետք է նկատի ունենան միջավայրի մշտական կամ երկարատև միտումները: Ինստիտուցիոնալ համաթվերի վերաբերյալ գրականության մեջ մեծ մասամբ պահանջները չեն բավարարվել³:

Ինստիտուտների և տնտեսական աճի միջև կապի առկայությունը կասկածի տակ դնող հեղինակները նշում են, որ հետազոտությունների մեծ մասում ստացված արդյունքների հավաստիությունը չի ստուգվում: Մի շարք աշխատություններում հաշվի չեն առնվում գրականության մեջ մեծ տարածում գտած ֆիզիկական և մարդկային կապիտալի ցուցանիշները՝ որպես տնտեսական բարեկեցության ու կայուն աճի գործոններ⁴:

Աղյուսակ 1-ում բերված են ընտրանքային օրինակներ Polity IV 2010 թվականի ցուցանիշի համար, իսկ աղյուսակ 2-ում ներկայացված է տնտեսական ազատության համաթիվն ըստ EFW (Ֆրեյզերի ինստիտուտ) ցուցանիշի:

Աղյուսակ 1

Ժողովրդավարության տարբեր ռեժիմների գնահատումն ըստ Polity IV ինդեքսի (Ֆրեյզերի ինստիտուտ, 2010)⁵

<i>Ժողովրդավարության ռեժիմներ*</i>	<i>Գնահատականներ, համադրումներ</i>
Դանիայի թագավորություն. մինչև 1834 թ.	Չինական կայսրություն. XIX դարի սկիզբ (-6)
Պրուսիա և այդ ժամանակաշրջանի եվրոպական մյուս երկրներ (-10)**	Ստալինյան ԽՍՀՄ. 1933-1952 թթ. (-9) Մաոյի ՉԺՀ. 1948-1975 թթ. (-8-ից մինչև -9)
Ռուսական կայսրություն. մինչև 1905 թ.	Հիտլերյան Գերմանիա 1933-1945 թթ. (-9)
Նորվեգիա. մինչև 1873 թ. (-7)*** ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի կողմից օկուպացված արևմտագերմանական գոտիներ. 1945-1948 թթ. (-6) Նիդեռլանդներ. XIX դարի առաջին կեսին (-6-ից մինչև -7)	«Ժողովրդավարական Կամբոջա» 1976-1979 թթ. (-9)
Ռուսաստան. 1992 թ. (+5) 1993-1999 թթ. (+3)	Ռուսաստան. 2000-2006 թթ. (+6), 2007-2010 թթ. (+4)

* Վարկանշավորման սանդղակն ընդգրկում է -10-ից +10 միջակայքը:

** Այս երկրներում պահպանվում էր անձնական կյանքի և մասնավոր սեփականության անձեռնմխելիության իրավունքը, բացառվում էին զանգվածային բռնություններն ընդդիմության (ԽՍՀՄ, Չինաստան) կամ կառավարությանը քննադատողների նկատմամբ (Կամբոջա):

*** Նորվեգիայում (-7) գործում էր տվյալ ժամանակի համար բավական ազատական սահմանադրություն, որը նույնիսկ դանիական ընդդիմության պահանջների համար որպես օրինակ էր ծառայում (աղբյուրը՝ www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm)

Երբեմն համաթիվը չափում է ոչ թե ազատությունը, այլ պետական կառավարման որակը, իսկ սեփականության պաշտպանության որակի բազմաթիվ գնահատականներ հաշվի չեն առնում սեփականատիրոջ պաշտպանվածության աստիճանը: Սա, կարծում ենք, պայմանավորված է այն հանգա-

³ Տե՛ս **Меняшев Р., Яновский К., Натхов Т.**, նշվ. աշխ., էջ 169:

⁴ Տե՛ս **Edward L. Glaeser, Rafael La Porta**, նշվ. աշխ., էջ 271-303:

⁵ Տե՛ս **Меняшев Р., Яновский К., Натхов Т.**, նշվ. աշխ., էջ 170:

մանքով, որ ամերիկյան և արևմտաեվրոպական տնտեսագետների համար այդ պաշտպանվածությունը քննարկման ենթակա չէ:

Սակայն, ի տարբերություն «հին» շուկայական ժողովրդավարություն ունեցող երկրների, հենց սեփականատիրոջ պաշտպանվածությունն է ապահովում սեփականության պաշտպանությունը⁶:

Ասվածը վկայում է, որ համաշխարհային տնտեսության, ինչպես նաև առանձին երկրների ինստիտուցիոնալ աճը բնութագրող համաթվերը պետք է վերապահումով ընդունել, քանի որ որոշ գնահատականներ անհերթապարկեր են ներկայացնում: Օրինակ՝ խնդրահարույց են Բահրեյնի, Քուվեյթի, Պերուի բարձր դիրքերը Ֆրանսիայի, Շվեդիայի, Բելգիայի համեմատությամբ, Ղրղզստանի բարենպաստ դիրքը Իտալիայի, Լեհաստանի, Իսրայելի կամ Խորվաթիայի նկատմամբ:

Կարելի է ենթադրել, որ խնդիրն ունի առնվազն երկու կողմ. առաջին՝ ստացված արդյունքների համադրելիությունը, որը քննադատության է արժանանում, երկրորդ՝ ինստիտուցիոնալ գործոնների և տնտեսական կապի միջև հստակ կախվածության գնահատումը:

Աղյուսակ 2

Միջերկրային համադրություններ՝ ըստ տնտեսական ազատության վարկանիշի (Ֆրեյզերի ինստիտուտ, 2010)⁷

Երկիր*	Դիրք (վարկանիշ)	Հիմնախնդիրներ, մեկնաբանություններ
Հոնկոնգ	1 (9,05)	Սեփականության, սեփականատիրոջ և ձեռնարկատիրոջ ազատության երաշխիքները հիմնված են Չինաստանի կոմունիստական կուսակցության խոստման վրա:
Սինգապուր	2 (8,7)	Ազատությունների երաշխիքները հիմնված են ավանդույթների վրա, սակայն դրանք պաշտպանող ինստիտուտները ոչ արդարացի են գործում. գույքի բռնագանձումը, որպես կանոն, վերաբերում է, ընդդիմության առաջնորդների ունեցվածքին՝ քաղաքական ենթատեքստով:
Նոր Զելանդիա, ԱՄՆ, Կանադա, Ավստրալիա	3 (8,27) 6 (7,96) 7 (7,95) 8 (7,90)	Սեփականության և սեփականատիրոջ երաշխիքները հիմնված են սահմանադրական ավանդույթի, անկախ դատական համակարգի և սուր քաղաքական պայքարի վրա:
Մեծ Բրիտանիա, Դանիա, Լյուքսեմբուրգ, Ֆինլանդիա, ԱՄԷ, Բահրեյն, Քուվեյթ, Պերու	Դիրքերի միջակայքը՝ 10–33, վարկանիշների միջակայքը՝ 7,81–7,39	Երկրների մեծ մասում սեփականության և սեփականատիրոջ երաշխիքները հիմնված են սահմանադրական ավանդույթի, անկախ դատական համակարգի և սուր քաղաքական պայքարի, մյուս մասում՝ կառավարչի բարի կամքի (ԱՄԷ, Բահրեյն, Քուվեյթ) և ընտրագանգվածի կողմնորոշման (Պերու) վրա:

⁶ Տե՛ս Яновский К., Шульгин С., Институты, демократия и экономический рост: тест 180-летнего развития. „Экономическая политика“, №3, 2008. էջ 57-75:

⁷ Տե՛ս Меньшев Р., Яновский К., Натхов Т., նշվ. աշխ., էջ 171:

Ֆրանսիա, Շվեդիա, Բելգիա, Հորդանան, Օման, Ուզանդա, Ղազախստան, Ղրղզստան	Դիրքերի միջակայք՝ 35–62	Ուզանդա. վերջերս տեղի է ունեցել դաժան քաղաքացիական պատերազմ: Ղրղզստան. ուզբեկների նկատմամբ վերջին բռնությունները, սպանություններն ու գույքի ոչնչացումը կասկածի տակ են դնում ոչ միայն տնտեսական գործակալի գույքը, այլև կյանքը: Ղազախստան. դատական համակարգը հաճախ օգտագործվում է իշխանությանը «ոչ պիտանի» ձեռնարկատերերի, այդ թվում՝ արտասահմանյան ընկերությունների դեմ:
Իտալիա, Լեհաստան	Բաժանում են 66-րդ տեղը	Սեփականության համեմատաբար հուսալի երաշխիքներ:
Նամիբիա, Գանա, Հայիթի, Եգիպտոս	Համապատասխանաբար՝ 71, 72, 78, 80 տեղեր	Սեփականության և սեփականատիրոջը տրամադրվող երաշխիքների բացակայություն (հատկապես՝ Հայիթիում):
Իսրայել	81-րդ տեղ	Սեփականատիրոջ համար համեմատաբար հուսալի երաշխիքներ:
ՀԱՀ, Չինաստան, Ռուսաստան, Հնդկաստան, Խորվաթիա, Ռուանդա, Ինդոնեզիա, Թունիս	Զբաղեցրած տեղերի միջակայք՝ 82-84, 87-90	Սեփականության և սեփականատիրոջը տրամադրվող հուսալի երաշխիքների բացակայություն (Ռուսաստան, Ռուանդա, Ինդոնեզիա, Թունիս, Չինաստան), մի շարք երկրներում որոշակի երաշխիքների առկայություն (Խորվաթիա, Հնդկաստան):

* Վարկանիշները բերված են ըստ նվազման:

Անցումային տնտեսությամբ երկրների ինստիտուցիոնալ զարգացման ներկայիս մակարդակը բացատրվում է մի շարք պատճառներով: Մասնավորապես՝

- պետության նշանակության, դերի և խնդիրների վերաբերյալ պատկերացումների խաթարում,
- իրավական պետության գլխավոր սկզբունքի՝ իրավունքի (օրենքի) գերակայության արհամարհում,
- գործադիր, օրենսդիր և դատական իշխանությունների ոչ լիարժեք տարանջատում,
- սոցիալապես և նյութապես խոցելի, ուռճացված պետական ապարատ, որը պետական կառավարումը դարձնում է անարդյունավետ,
- ստվերային տնտեսության մերժելի չափեր,
- ժողովրդավարական պետությանը բնորոշ ինստիտուտների անկատարություն,
- նոր հասարակական հարաբերությունների ձևավորման քաղաքական և տնտեսական ռազմավարությունը հասարակությանը մատչելի ներկայացնելու անարդյունավետություն,
- օրենսդրության ձևավորման գործընթացում հակակոռուպցիոն գործոնի թերազնահատում,
- իրավապահ մարմինների և դատական համակարգի անբավարար աշխատանք կոռուպցիոն հանցագործությունների հայտնաբերման ու

համապատասխան տարրերին պատասխանատվության ենթարկման խնդրում, ինչպես նաև պատժի անխուսափելիության սկզբունքի խախտում,

- քաղաքացիական իրավունքների, գործող օրենսդրության, սոցիալական արդարության պաշտպանության մեխանիզմների անկատարություն,
- պետական կառավարման գործառույթների պատշաճ հսկողության և վերահսկողության նվազում,
- ՋԼՄ-ների պասիվ կամ ընտրողական մասնակցություն (լուսաբանում) հասարակական և քաղաքական կյանքին⁸:

Ի՞նչ կորցրին հետխորհրդային երկրները, այդ թվում՝ Հայաստանը՝ հրաժարվելով ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների արագ անցկացման հնարավորությունից⁹:

Նախևառաջ՝ ներդրումներ: Բարեփոխումների ընթացքում, օրինակ, Հայաստանը կարող էր ներգրավել 2–3 մլրդ ԱՄՆ դոլարի ներդրումներ, որոնք երկրին կբերեին նոր տեխնոլոգիաներ, աշխատատեղեր և բարձր որակավորմամբ կառավարում, ինչպես նաև կնպաստեին հիմնական կապիտալի նորացմանը (հիմնական կապիտալի մաշվածությունը ՀՀ-ում շուրջ 80% է կազմում), արտադրողականության ավելացմանը և բնակչության բարեկեցության մակարդակի բարձրացմանը:

Երկրորդ՝ մրցունակություն: Այն ժամանակ, երբ բարեփոխվող երկրները էականորեն վերակողմնորոշում էին իրենց արտաքին առևտուրը դեպի արևմտյան երկրներ, ՀՀ հիմնական շուկան եղել և մնում է Ռուսաստանը:

Երրորդ՝ եկամուտներ:

Եվ, վերջապես, տնտեսական բարեփոխումների բացակայությունը, քաղաքական ոլորտում ավտորիտար ջանքերի, ժողովրդավարական ինստիտուտների էական ձևախեղման և քաղաքացիական հասարակության կառուցվածքի վրա էական ճնշման հետ միասին, միջազգային ասպարեզում ստեղծում են երկրի անբարենպաստ կերպար:

Այսպիսով՝ տնտեսական ազատության, ժողովրդավարացման, օրենքի և բարեփոխումների գերակայության խնդիրները սերտորեն փոխկապված են: Այսինքն՝ անցումային տնտեսությամբ երկրներում մասնակի բարեփոխումներն անարդյունավետ են: Երկար ժամանակահատվածում զարգացած երկրների մակարդակին կկարողանան հասնել միայն այն երկրները, որոնք իրականացրել են քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական վերափոխումներ: Երկրները, որոնք հրաժարվել են բարեփոխումներից կամ դրանք միայն մասնակիորեն են իրականացրել, ստիպված կլինեն նորից կատարել ընտրություն, քանի որ, հակառակ դեպքում, այդ տնտեսությունները դատապարտված կլինեն լճացման:

Փաստորեն, հաջողություն կարող են ապահովել միայն տնտեսական համալիր բարեփոխումները:

Խորհրդային Միության նախկին երկրների տնտեսության բարեփոխումները կարելի է տարանջատել ըստ երկու ժամանակաշրջանի՝ 1998 թ. առաջ և

⁸ Տե՛ս Ա. Մարկոսյան, Դ. Հախվերդյան, Իրականի և անիրականի միջև. տնտեսագիտական-քաղաքագիտական ուսումնասիրություն, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2004, էջ 488:

⁹ Տե՛ս Ա. Մարկոսյան, Դ. Հախվերդյան, Ա. Հովասափյան, Ինստիտուտներ և տնտեսական աճ. հետաձգված բարեփոխումներ, բաց թողնված հնարավորությունների կորուստներ, Եր., «Էդիթ Պրինտ», 2010, էջ 192-195:

հետո: Ակտիվորեն վերափոխվող երկրներում 1998 թ. դրությամբ գործնականում ավարտվեցին հիմնական տնտեսական բարեփոխումները, այսինքն՝ վերջիններիս տեղաբաշխման ազդեցությունը էականորեն նվազեց: Բարեփոխումները զսպող երկրներում 1990-ական թվականների կեսերին տեղի ունեցավ որոշակի առաջընթաց (իրականացվեցին մակրոտնտեսական կայունացում, զների ազատականացում, «փոքր» մասնավորեցում): Բացի դրանից, այդ երկրներում տնտեսական ակտիվություն նկատվեց՝ պայմանավորված Ռուսաստանում տնտեսական աճով: Սակայն այդ աշխուժացումը հետագայում կարող է նվազել՝ կախված Ռուսաստանի քաղաքացիների եկամուտների հետագա աճից, ինչպես նաև անցկացված բարեփոխումների տեղաբաշխման ազդեցությունից: Միևնույն ժամանակ, ակտիվ բարեփոխվող երկրներում տեղի կունենան տնտեսության հետագա վերակազմավորում և տնտեսական աճ՝ պայմանավորված ԵՄ մուտքի հեռանկարային գործոնի և այդ երկրներում ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ու մրցակցության զարգացման արդյունքում մրցակցային միջավայրի որակի բարելավմամբ:

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները կարևոր գործոն են անցումային երկրների տնտեսության համար: Առաջին՝ դրանք իրականացվում են արևմտյան ընկերությունների կողմից, որ համարվում է առավել արդյունավետ, և նպաստում են նոր՝ արևմտյանին մոտ ինստիտուցիոնալ միջավայրի ստեղծմանը: Երկրորդ՝ բացի օտարերկրյա ուղղակի ներդրումներից, երկիր են մտնում նաև առանձնահատուկ ակտիվներ, որոնք նպաստում են արտադրողականության աճին:

Օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ներգրավման առավել նշանակալի բաղկացուցիչներ են արտաքին առևտրի և արժույթային շուկայի ազատականացումը, բանկային բարեփոխումները, ֆոնդային շուկաների զարգացումը, խոշոր ընկերությունների մասնավորեցումը:

Ակնհայտ է, որ հետաձգված բարեփոխումները հանգեցնում են բաց թողնված հնարավորությունների կորստի: Մինչ բարեփոխվող երկրները վերականգնում են տնտեսությունը, աշխատանքի բաժանման միջազգային համակարգում զբաղեցնում են «խորշեր» և բարելավում իրենց քաղաքացիների կենսամակարդակը, բարեփոխումներից հրաժարված և շեշտը վարչարարական տնտեսության վրա դրած երկրներում ընկնում է բնակչության բարեկեցության մակարդակը, նվազում է ազգային մրցունակությունը, իսկ տնտեսությունն ավելի ու ավելի անարդյունավետ է գործում:

Անցումային շրջանում, երբ շուկայական տնտեսության և իրավական պետության շուկայական ինստիտուտները և հատկապես օրենքներն ու դրանց գործադրման մեխանիզմները դեռևս կայացման փուլում են, մեծանում է վտանգը, որ կոռուպցիոն հարաբերությունները շատ դեպքերում կլինեն ավելի նախընտրելի, քան օրինական ճանապարհները¹⁰:

Այդ ծուղակում չհայտնվելու համար նոր ժողովրդավարական պետությունները պետք է ավելի շատ ուշադրություն դարձնեն կառավարության իշխանության սահմանափակմանը, այսինքն՝ որոշեն կառավարության տեղն ազատ հասարակության մեջ: Դա անհրաժեշտ է ոչ միայն տնտեսության ամրապնդման, այլ նաև մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության

¹⁰ Տե՛ս **Ա. Մարգարյան**, Տնտեսական համակարգի բարեփոխումները սիներգետիկ մեթոդաբանության համատեքստում, «Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի», Եր., 2008, 1(13), էջ 12:

համար: Երբ կառավարությունը չի կարողանում երաշխավորել մասնավոր սեփականության իրավունքները և միջամտում է ազատ առևտրին, թուլանում են իրավունքի նորմերը, խոսքի ազատության և քաղաքացիական այլ իրավունքների սահմանափակմանը զուգընթաց սկսում են խախտվել նաև մարդու հիմնական իրավունքները: Մ. Ֆրիդմանը նշել է. «Եթե տնտեսական ազատությունը նպաստում է քաղաքական ազատությանը, ապա քաղաքական ազատությունը տնտեսական ազատությունը ոչնչացնելու միտում է դրսևորում»¹¹:

Այն հանգամանքը, որ այս երկու գործոնները զարգանում են միևնույն ուղղությամբ, հուշում է՝ դրանք կարող են փոխադարձաբար ուժեղացնել միմյանց՝ գոնե մինչև որոշակի սահման: Սակայն նկատենք, որ այդ սահմանը որոշվում է ըստ պետության ազդեցության չափերի և ոլորտի:

Կառավարության գործունեությունը սահմանափակելու համար անհրաժեշտ է զսպել վերաբաշխող պետության աճը, որը ենթադրում է անհատական ազատության և պատասխանատվության ոգու բարձրացում: Նոր ժողովրդավարական պետությունները, ինչպես ցույց է տալիս հետսոցիալիստական երկրների փորձը, «տառապում են» վերնախավի կոռումպացվածությամբ, ռենտային միտվածությամբ, և նրանց սպառնում է ժողովրդավարական նորմերից հեռանալու վտանգը:

Ընդհանուր առմամբ, կարելի է նշել երկրում ժողովրդավարության առկայության սկզբունքորեն կարևոր երկու չափանիշներ.

- քաղաքական գործիչների սերունդ, որ պատրաստ է զիջել իշխանությունը, և նրա համար իշխանությունն ինքնանպատակ չէ,
- քաղաքական համակարգի առկայություն, որ ունակ է վերարտադրելու ազգային ժողովրդավարական առաջնորդների¹²:

Հետխորհրդային երկրների մեծ մասում նշված երկու ինստիտուտները բացակայում են:

Հայաստանում իշխանության եկած թիմն ունի շարժման երեք հնարավոր ճանապարհ: Առաջին (ամենանախընտրելին)՝ ազատական ժողովրդավարական համակարգի ստեղծում իշխանությունների բաժանմամբ և ազատ շուկայով: Սա այն է, որը հռչակվել, սակայն գործնականում չի իրականացվել:

Երկրորդ մոդելի դեպքում ստեղծվում է ավտորիտար շուկայական համակարգ, «գոհաբերվում են» ժողովրդավարությունը և ժողովրդավարական արժեքները, իսկ առաջին պլան են մղվում ազատականության և շուկայական տնտեսության գաղափարները (կիրառվում է մի շարք երկրներում):

Եվ, վերջապես, երրորդը վարչական-պետական կապիտալիզմի ստեղծումն է՝ հիմնված ուժային մեթոդների վրա:

Դժբախտաբար, մեր ընտրությունն այսօր երկրորդ և երրորդ մոդելների միջև է, և իրերի բարենպաստ դասավորության դեպքում հնարավոր կլինի ընտրել երկրորդ մոդելը:

¹¹ Տե՛ս **Friedman M.**, Economic Freedom, Human Freedom, Political Freedom. The Smith Center for Private Enterprise Studies, Inaugural Lecture, November 1, 1991. Hayward, Calif., The Smith Center for Private Enterprise Studies, 1992, էջ 7:

¹² Տե՛ս **Дарбинян А.**, Демократия и свободный рынок: оспариваемая первичность в практике переходного периода, Материалы международной конференции „Переходные экономики в постиндустриальном мире: вызовы десятилетия” 20-21 марта 2006, <http://www.iep.ru/ru/demokratiya-i-svobodnyi-rynok-osparivaemaya-pervichnost-v-praktike-pereodnogo-perioda-2.html>

Դրա հետ մեկտեղ, այս խնդիրը բարեփոխումներ իրականացնողների համար գործունեության լայն դաշտ է ապահովում ինստիտուցիոնալ վերափոխումների և ազատական տնտեսության ստեղծման առումով:

Հատկանշական է, որ ՀՀ Կառավարության 2012–2017 թթ. ծրագրով¹³ ամրագրվում են հետևյալ գերակայությունները. տնտեսության մրցունակության բարձրացում, մարդկային կապիտալի, ինստիտուցիոնալ կարողությունների զարգացում:

Ինստիտուտների անարդյունավետ գործունեության հետ կապված, տնտեսական ռիսկերի նվազեցման նպատակով, հարկ է ՀՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի շրջանակներում սահմանված առաջնահերթությունների առնչությամբ ակտիվ գործունեություն ծավալել: Նախևառաջ, պետք է ստեղծել ժամանակակից հասարակությանը համապատասխանող ինստիտուտներ: Խոսքն առաջին հերթին տնտեսական ինստիտուտների մասին է, այդ թվում՝ զարգացման ինստիտուտների, որոնք թույլ կտան ապահովել տնտեսական աճի նոր որակ: Ինստիտուցիոնալ զարգացումը, բնականաբար, կազդի հասարակական կյանքի մյուս բնագավառների վրա, օրինակ՝ պետական կառավարման և սոցիալական ոլորտի:

Հայաստանի համար առաջնահերթ է դառնում երկրի մրցունակության բարձրացումը՝ հենվելով հայրենական արտադրողների գործունեության արդյունավետության աճի և պետական կարգավորման վրա:

Մենք առանձնացնում ենք մրցակցային առավելությունների 5 ձև, որոնց կենսագործումը պետք է դառնա ՀՀ տնտեսության մրցունակության մակարդակի բարձրացման հիմքը: Այսպես՝

Ռեսուրսային առավելություններ. մեծացնում են սպառողական էֆեկտը, որը կապված է ձեռք բերված արտադրանքի գնային բնութագրիչների հետ, և առաջանում են հետևյալ դեպքում.

- բարենպաստ հարկային և վարչական ռեժիմ, որը ստեղծվում է կառավարության կողմից կապիտալի տեղաբաշխման ժամանակ և թույլ է տալիս ֆիրմաներին տնտեսել հարկային վճարների, ինչպես նաև գործառնական ծախսերի նվազման հաշվին,
- բարենպաստ տեղաբաշխվածություն (տրանսպորտային և տեղեկատվական հեռահաղորդակցության, առևտրային հանգույցներին և ենթակառուցվածքի մնացած տարրերին մոտ լինելը),
- բնական ռեսուրսների և անշարժ գույքի, տոկոսադրույքի մակարդակի (փոխառու կապիտալի էժանությունը) մատչելիության բարենպաստ պայմաններ,
- բնական ռեսուրսների և աշխատուժի էժանություն:

Տեխնոլոգիական առավելություններ. պայմանավորված են զանգվածային արտադրության տեխնոլոգիաների առկայությամբ և ֆիրմաների կողմից դրանց շահագործմամբ, որոնք ապահովում են մասշտաբից տնտեսում և մեծացնում սպառողական էֆեկտը՝ կապված ձեռք բերվող ապրանքների գնային բնութագրիչների հետ:

Նորարարական առավելություններ. ձևավորվում են ԳՀՓԿԱ արդյունքները արտադրությունում իրացնելու հաշվին և հնարավորություն են տալիս արագ նորացնելու թողարկվող արտադրանքի տեսականին՝ մեծացնելով

¹³ Տե՛ս <http://www.gov.am/files/docs/970.pdf>

սպառողական էֆեկտը՝ պայմանավորված ձեռք բերվող արտադրանքի որակական պարամետրերով:

Համընդհանրական առավելություններ. կապված են տնտեսական գործունեության արտատնտեսական (բնապահպանական, սոցիալական) չափորոշիչների ձևավորման և ընկերությունների ու պետական քաղաքականությամբ դրանց իրագործման հետ:

Մշակութային առավելություններ. պայմանավորված են երկրների մշակութային մերձեցմամբ (տարբերությամբ) և թույլ են տալիս ֆիրմաներին աջակցել վաճառահանման և ռեսուրսների շուկաներին մոտ կանգնած երկրներին:

КОРЮН АТОЯН

*Ректор АГЭУ, доктор экономических наук,
профессор*

ДАВИД АХВЕРДЯН

*Доцент кафедры „Международных экономических
отношений“ АГЭУ, доктор экономических наук*

Институциональные основы мировой экономики и вызовы Армении.- В условиях недооценки важных институтов для эффективного функционирования рыночной экономики, одностороннее акцентирование на экономическую свободу и приватизацию, дорого обошлись обществу. Вопросы экономической свободы, демократизации и преобладания закона тесно взаимосвязаны. Это говорит в пользу того, что частичные реформы в странах с переходной экономикой невозможны.

Любая оценка институтов должна учитывать следующие обстоятельства: 1) институты должны установить ограничения правительству; 2) институты должны учитывать постоянные и долгосрочные тенденции среды, которые не всегда соблюдаются.

Для Армении становится приоритетным повышение конкурентоспособности страны, и для этой цели приводятся 5 форм конкурентных преимуществ, реализация которых должна стать важнейшим фактором в процессе повышения конкурентоспособности экономики РА.

KORYUN ATOYAN

ASUE Rector, Doctor of Economics, Professor

DAVIT HAKHVERDYAN

*Associate Professor at the Chair of
„International Economic Relations“ at ASUE,
Doctor of Economics*

Institutional Bases of the World Economy and the Challenges for Armenia.- The society pays a high price for concentrating unilaterally on privatization and economic liberalization - given the underestimation of developing the effective performance vital for market economy institutions. Issues such as economic freedom, democratization, and the rule of law are closely correlated. This comes to prove that in transition economies partial reforms are not to bring substantial results.

Any estimate of institutions should take into account the following: 1) institutions should reflect the limitations of government, 2) institutions should take into account the permanent or long-term tendencies, which are not always stable.

For Armenia, enhancing the competitiveness of the economy is a matter of priority. With this regard 5 forms of competitive advantages, that should be the cornerstone of improvement of economic competitiveness, were emphasized.